

A Critical Examination of the Fiqhi Foundations of Article 189 of the Islamic Penal Code

Faramarz Fakhremaani¹, Morteza Rahimi²

1. PhD Student in Jurisprudence and Foundations of Islamic Law, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: faramarz.fakhremaani@hafez.shirazu.ac.ir

2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: mrahimi@shirazu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received

06 August 2024

Received in revised form

03 September 2024

Accepted

09 October 2024

Available online

22 June 2026

Keywords:

exclusive hudūd,
mixed hudūd,
private rights,
testimony upon testimony

ABSTRACT

Article 189 of the Islamic Penal Code explicitly provides that offenses punishable by hadd or ta'zīr may not be proved by testimony upon testimony. The provision clearly reflects the well-known Imami view, which also excludes secondary testimony in certain mixed hudūd such as qadhāf and theft. Imami jurists nevertheless agree that purely divine rights are not established by testimony upon testimony, whereas purely private rights may be so established. Because the competing positions have materially different legal effects, this article asks which hudūd and ta'zīr offenses as such may properly be proved through secondary testimony. Employing a descriptive-analytical and ijtihād-based method, it critically and carefully assesses the arguments for categorical exclusion and categorical acceptance. The study concludes that testimony upon testimony should therefore be accepted wherever the matter falls within private rights, whether the claim concerns the private-right component of a mixed hadd or a ta'zīr arising from violation of an individual right. It should remain firmly excluded for purely divine hudūd. Article 189 should therefore be amended accordingly to replace its undifferentiated prohibition with a rights-based distinction.

Cite this article: Fakhremaani, F., & Rahimi, M. (2026). A critical examination of the fiqhi foundations of Article 189 of the Islamic Penal Code. *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 20(1), 263-286. <https://doi.org/10.22034/fvh.2025.19173.2008>

© Author(s) retain the copyright. Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: <https://doi.org/10.22034/fvh.2025.19173.2008>

Introduction

Testimony upon testimony, sometimes called secondary testimony, occurs when a witness reports before the court the testimony previously given to that witness by an original witness. Articles 188 to 190 of the Islamic Penal Code recognize the device but Article 189 excludes it for all ḥadd and taʿzīr offenses while permitting it for qīṣās, diya, and financial liability. The rule is uncontroversial for purely divine ḥudūd such as zinā and liwāt, but it becomes difficult in mixed offenses such as qadhḥ and theft and in taʿzīr offenses grounded in violations of private rights. The undifferentiated statutory formula may therefore suppress proof of rights that Imami jurisprudence otherwise protects.

Methodology

The research is descriptive-analytical, library-based, and juristic in orientation. It reconstructs the principal Imami positions, examines the reports and claimed consensuses on which they rely, and evaluates arguments drawn from the principle of darʿ, the lenient construction of ḥudūd, general evidentiary reports, and the distinction between divine and private rights. The statutory rule is then assessed against the resulting fiqhi classification.

Literature Review

Classical works discuss secondary testimony mainly within the law of evidence and often address mixed ḥudūd only incidentally. Modern writing usually repeats either the famous categorical exclusion or the statutory wording without isolating the private-right component of the dispute. Some jurists accept secondary testimony in qadhḥ or theft, while others assimilate every ḥadd and even every taʿzīr to a purely divine sanction. The literature has thus not produced a sufficiently precise criterion for legislation.

Findings

The presumption in favor of admissibility is supported by general evidentiary principles and by reports recognizing testimony upon testimony. Exclusion requires a specific and persuasive proof. The arguments for excluding it from all ḥudūd do not justify extending the exception to the private-right dimensions of mixed offenses. Conversely, the arguments for unrestricted acceptance cannot overcome the special caution governing purely divine ḥudūd. A coherent solution is therefore rights-based: secondary testimony is admissible for every claim whose legally protected substance belongs to persons, including the private component of qadhḥ, theft-related claims, and taʿzīr offenses based on injury to private rights.

Discussion

The proposed distinction separates proof of a private entitlement from imposition of a divine sanction. In a mixed offense, the same facts may generate

different legal consequences, and the evidence admissible for one consequence need not automatically establish the other. Courts can therefore accept testimony upon testimony to vindicate the claimant's private right while retaining stricter proof for the exclusively divine component. This approach better reflects the composite nature of mixed ḥudūd and avoids sacrificing individual rights to an overbroad evidentiary exception.

Conclusion

Article 189 is too categorical. Testimony upon testimony should remain inadmissible in purely divine ḥudūd, but it should be admissible wherever the subject matter is a private right, including private-right components of mixed ḥudūd and ta'zīr offenses arising from violation of individual rights. The legislature should amend the provision or add an express exception adopting this criterion. Such a reform would preserve the caution demanded in divine sanctions while aligning positive law with the evidentiary protection of private rights in Imami fiqh.

Declarations

Author Contributions: Faramarz Fakhremaani collected and analyzed the sources and prepared the initial draft. Morteza Rahimi supervised the research, critically reviewed the arguments, and revised the final text.

Data Availability Statement: Not applicable.

Acknowledgements: No acknowledgement was declared.

Ethical Considerations: The authors observed the ethical principles governing the conduct and publication of scientific research.

Funding: This research received no specific grant from public, commercial, or not-for-profit funding bodies.

Conflict of Interest: The authors declared no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted Technologies: The authors declared that no artificial intelligence was used in the writing process.

واکاوی انتقادی مبانی فقهی ماده ۱۸۹ قانون مجازات اسلامی

فرامرزی فخرمعانی^۱، مرتضی رحیمی^۲

^۱. دانشجوی دکتری، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: faramarzi.fakhrmaani@hafezshirazu.ac.ir
^۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: mrahimi@shirazu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	بر پایه ماده ۱۸۹ قانون مجازات اسلامی، جرایم موجب حد و تعزیر با شهادت بر شهادت اثبات نمی‌شود. ماده یادشده از نگاه مشهور امامیه ناشی شده است که برخی از حدود مشترک، همچون کذب و سرقت را با شهادت بر شهادت قابل اثبات نمی‌دانند. البته فقیهان امامیه اتفاق نظر دارند حقوق الله محض با شهادت بر شهادت ثابت نمی‌شوند و حقوق الناس محض با شهادت بر شهادت ثابت می‌شوند. نظر به آثار متفاوت دیدگاه مشهور و غیرمشهور، واکاوی ماده یادشده و مبانی فقهی مرتبط با آن ضرورت دارد. پرسش اصلی که پژوهش حاضر پاسخ آن را دنبال می‌کند، آن است که «چه حدود و تعزیراتی با شهادت بر شهادت اثبات می‌شوند؟» یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که به سبب نقدهایی که به دلایل قائلان عدم پذیرش شهادت بر شهادت در مطلق حدود وارد است و همچنین، به دلایل ایراداتی که به دلایل قائلان پذیرش آن در مطلق حدود وارد است، شهادت بر شهادت در هرچه که در شمار حقوق الناس باشد، قابل پذیرش است؛ خواه متعلق شهادت حدود مشترک باشد، خواه تعزیرات مبتنی بر نقض حقوق مردم. این پژوهش با نگاهی انتقادی به دیدگاه مشهور و با روش توصیفی-تحلیلی، از گونه اجتهادی و مراجعه کتابخانه‌ای انجام شده است.
کلیدواژه‌ها: حدود مختص، حدود مشترک، حقوق الناس، شهادت بر شهادت	

استناد: فخرمعانی، فرامرزی و رحیمی، مرتضی. (۱۴۰۵). واکاوی انتقادی مبانی فقهی ماده ۱۸۹ قانون مجازات اسلامی. مطالعات فقه

اسلامی و مبانی حقوق، ۱۳۰، (۱)، ۲۸۶-۲۶۳. ۲۰۲۵. ۱۹۱۷۳. ۲۰۲۵. <https://doi.org/10.22034/fvh.2025.19173.2008>

© نویسنده(گان).

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

به موجب ماده ۱۸۹ ق.م.ا «جرائم موجب حد و تعزیر با شهادت بر شهادت اثبات نمی شود؛ لکن، قصاص، دیه و ضمان مالی با آن قابل اثبات است.» با توجه به ماده مزبور جرایم موجب حد، همچون زنا و جرایم موجب تعزیر، همچون وطی بهایم با شهادت بر شهادت ثابت نمی شوند. منظور از شهادت بر شهادت آن است که کسی چیزی را در خارج شنیده است و در دادگاه آن را گواهی دهد (امامی، بی تا، ج. ۶، ص. ۲۰۲). از همین رو در ضمن مواد ۱۸۸، ۱۸۹ و ۱۹۰ ق.م.ا، شهادت بر شهادت از ادله اثبات دعوا به شمار آمده است؛ اما، ماده ۱۸۹ ق.م.ا بر پایه دیدگاه مشهور در میان فقیهان امامیه، جرایم موجب حد و تعزیر را با شهادت بر شهادت قابل اثبات ندانسته است.

در چگونگی دیدگاه امامیه درباره شهادت بر شهادت باید گفت، امامیه در پذیرش اصل دلیلیت شهادت بر شهادت اتفاق نظر دارند؛ اما، درباره شهادت بر شهادت در حدود و تعزیرات اختلاف نظر دارند. مشهور حدود و تعزیرات را با شهادت بر شهادت قابل اثبات نمی دانند (طباطبایی، ۱۴۱۸ ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۵؛ گلپایگانی، ۱۴۰۵ ق، ص. ۳۴۷؛ مؤمن، ۱۴۲۲ ق، ص. ۶۸۳؛ نجفی، ۱۴۰۴ ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۱)؛ اما، برخی آن را در اثبات حدود مشترک همانند حد قذف پذیرفته اند (ابن حمزه، ۱۴۰۸ ق، ص. ۲۳۳؛ شهید اول، ۱۴۱۴ ق، ج. ۴، ص. ۱۶۰؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰؛ طوسی، ۱۳۸۷ ق، ج. ۸، ص. ۲۳۱؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ ق، ج. ۱۲، ص. ۴۷۶). حدود به اعتبار منشأ ناقض حق، به مختص و مشترک تقسیم پذیر هستند (سبزواری، ۱۴۲۳ ق، ج. ۲، ص. ۷۷۸). حدود مختص، حدودی مانند زنا و لواط هستند که تنها جنبه حق الهی دارند؛ اما، حدود مشترک حدودی چون قذف و سرقت هستند که افزون بر جنبه حق الهی، جنبه حق انسانی نیز دارند (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷ ق، ج. ۱، ص. ۵). لذا، خداوند و مردمان در ثبوت حق کیفر خاطی اشتراک دارند. پایه این دسته بندی، پذیرش شهادت بر شهادت در حقوق الناس و دلیل خاص برای نپذیرفتن در حدود می باشد که همین امر موجب اختلاف دیدگاه فقیهان امامیه در پذیرش یا عدم پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک شده است.

برخی تعزیرات همانند تعزیر ناشی از وطی زوجین در روز ماه مبارک رمضان، جنبه حق الهی دارند (شهید اول، ۱۴۱۰ ق، ص. ۵۷). شماری از فقیهان امامیه تعزیر را داخل در معنای عام حد در قاعده درء دانسته اند (بجنوردی، ۱۴۰۱ ق، ج. ۱، ص. ۱۸۵) و برخی احکام را میان آن دو مشترک می دانند؛ این امر موجب آن شده که شهادت بر شهادت در همه یا برخی تعزیرات نیز مورد پذیرش قرار نگیرد که بسیاری از امامیه، به نیکی به این اختلاف اشاره نموده اند (شهید اول، ۱۴۱۴ ق، ج. ۴، ص. ۱۵۸؛ نجفی، ۱۴۰۴ ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۲). هرچند حقیقتاً تعزیر در بسیاری موارد موضوعاً و حکماً از شمول ادله حد خارج است.

منشأ پیدایش اختلاف در پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک، حدود مشتمل بر حقیین همانند قذف است؛ زیرا، حقوق الناس با شهادت بر شهادت قابل اثبات هستند؛ اما، حقوق الله و از جمله برخی حدود نمی توانند با آن ثابت شوند. در پی آن، مشهور واژه حد در دو خبر ضعیف (صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج. ۳، ص. ۷۱؛ طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج. ۶، ص. ۲۵۵) را شامل مطلق حد دانسته اند؛ اما، برخی این اطلاق را منصرف به حدودی غیر از قذف و سرقت دانسته اند (شهید اول، ۱۴۱۴ ق، ج. ۴، ص. ۱۵۹؛ حلی سیوری، ۱۴۰۴ ق، ج. ۴، ص. ۳۱۷).

در فرض دوران امر میان حق الله و حق الناس مراعات حقوق مردمان بر مراعات حقوق الله مقدم است و شارع در ظرف شریعت تنها حق خود را می‌تواند تخفیف بدهد؛ نه حق دیگران را. با توجه به نتایج متفاوتی که پذیرش شهادت بر شهادت در همه حدود و عدم پذیرش آن در برخی از حدود به دنبال دارد، پژوهش حاضر موجه و ضروری به نظر می‌رسد؛ زیرا، اگر هیچ‌یک از حدود با شهادت بر شهادت قابل اثبات نباشند، این امر فی الجمله موجب تضییع حق الناس می‌شود که با مذاق شارع سازگار نیست. پرسش اصلی که پژوهش در پی پاسخ به آن می‌باشد، «چه حدود و تعزیراتی با شهادت بر شهادت اثبات می‌شوند؟» فرضیه تحقیق آن است که برخلاف دیدگاه مشهور برخی از حدود، از جمله قذف و جز آن با شهادت بر شهادت قابل اثبات می‌باشند.

پژوهش پیش رو با واکاوی داده‌های فقهی و دیدگاه طرفین، در راستای جلوگیری از تضییع حقوق الناس، بر آن است تا دیدگاه سومی ارائه دهد که جمع میان هر دو دیدگاه باشد. چکیده دیدگاه سوم چنین است که شهادت بر شهادت در مطلق حقوق الناس یا آنچه در آن غلبه با حق ایشان باشد، پذیرفته می‌شود؛ خواه در حدود مشترک باشد، خواه در تعزیرات مبتنی بر نقض حقوق الناس؛ اما، در حدود مختص که مبتنی بر نقض حق الله می‌باشند، شهادت بر شهادت پذیرفته نیست.

درباره پیشینه باید گفت که مقالات چندی مرتبط با پژوهش وجود دارند. از جمله مقاله بررسی نظریه مشهور در شهادت بر شهادت که نویسندگان ضمن نقد ادله شروط یک، دو، پنج، شش و هفت پیرامون پذیرش شهادت بر شهادت، از امکان پذیرش شهادت سوم سخن گفته‌اند. در این مقاله اختلاف پیرامون حدود مشترک و تعزیرات واکاوی شده است (علوی و رضوانی، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۳). مقاله امکان سنجی اثبات قذف از گذرگاه شهادت ثانوی؛ نگاهی به نظام حقوقی ایران، فقه شیعه و اهل سنت نویسندگان مقاله اثبات قذف را با شهادت بر شهادت ممکن دانسته‌اند و به همین خاطر اصلاح مواد ۲۵۵ و ۲۸۹ ق.م.ا را پیشنهاد داده‌اند و تنها به امکان سنجی اثبات قذف با شهادت بر شهادت پرداخته و دیگر حدود و ظاهراً هیچ‌یک از تعزیرات را با شهادت بر شهادت قابل اثبات نمی‌دانند (فرح‌زادی و دیگران، ۱۴۰۰، ص. ۱۷۷)؛ لذا، نوآوری پژوهش حاضر در آن است که امکان اثبات حدود دیگری غیر از قذف و تعزیرات مبتنی بر نقض حقوق الناس را با شهادت بر شهادت بررسی می‌کند.

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی از گونه اجتهادی و با نگاهی انتقادی به دیدگاه مشهور امامیه است که مورد پذیرش قانون‌گذار هم قرار گرفته است. به گونه‌ای دیدگاه مشهور پیرامون شهادت بر شهادت در حدود مشترک و تعزیرات واکاوی شده و پس از نقد و بررسی مبانی ماده ۱۸۹ ق.م.ا و مواد قانونی مرتبط، پیشنهاد بازنگری به گونه الحاق تبصره داده شده است.

مفهوم‌شناسی

شهادت بر شهادت

درباره معنای شهادت بر شهادت اختلافی وجود ندارد و این‌گونه معنی شده است: «گواهی دو شاهد، برای بازگویی شهادت کسی که شهادت وی پذیرفته می‌شود؛ به هنگام ناتوانی شاهد اصل از ادای شهادت در محضر

قاضی» (عبدالرحمن، بی تا، ج ۲، ص ۳۴۶). البته برخی پژوهشگران از رهگذر کوتاه نویسی، از آن به «شهادت ثانوی» تعبیر کرده اند (فرحزادی و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۱۷۸). شهادت ثالثه در برابر آن به کار رفته است که امامیه در اثبات دعوای معتبر نمی دانند (شهید اول، ۱۴۱۰ق، ص ۹۷؛ طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج ۱۵، ص ۴۱۷؛ کاشف الغطاء، ۱۴۲۳ق، ج ۳، ص ۵۴؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۱، ص ۱۹۲) و قانون مجازات اسلامی نیز در تبصره ۲ ماده ۱۸۸ از همین دیدگاه پیروی نموده است.

حدود مشترک

به اعتبار اینکه خاستگاه حدود تنها زیر پا نهادن حق الله است یا حقی مشترک میان الله و آدمیان، حدود به دو دسته تقسیم شده اند. حدودی که خاستگاهشان زیر پا نهاده شدن حقی مشترک میان الله و آدمی باشد، «حدود مشترک» نام دارند؛ همانند، قذف و سرقت. حدودی که خاستگاهشان تنها زیر پا نهاده شدن حق الله است، «حدود مختص» نام دارند؛ همانند، زنا و لواط (طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج ۱۵، ص ۴۰۵). مسأله پژوهش، حدود مشترک هستند؛ زیرا، در پذیرفتن شهادت بر شهادت در حدود مختص اختلافی نیست. گاهی از حدود مختص به حدود محض نیز تعبیر می شود (جزیری و دیگران، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۱۱۴؛ شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۱۵۸؛ فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰ق، ص ۵۷۲؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۲، ص ۴۷۵؛ مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص ۶۸۳؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۱، ص ۱۹۱).

تعزیرات

مراد تعزیراتی است که سبب ایجاد آن، زیر پا نهادن حقوق الناس می باشد و تعیین اندازه اش با حاکم است. برخی فقیهان امامیه در ضمن سخن از شهادت بر شهادت در حدود، استطراداً از شهادت بر شهادت در تعزیرات سخن گفته اند (جزیری و دیگران، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۱۱۴؛ فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰ق، ص ۵۷۲؛ گلیپگانی، ۱۴۰۵ق، ص ۳۴۸؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۱، ص ۱۹۲). از آن رهگذر که تعزیرات در پذیرفتن یا نپذیرفتن شهادت بر شهادت فی الجمله با حد مشترک اند. به دیگر سخن، کسی که شهادت بر شهادت را در حدود مشترک بپذیرد، در تعزیرات به طریق اولی می پذیرد.

شهادت بر شهادت در حدود مشترک

مشهور امامیه، شهادت بر شهادت را در مطلق حد نپذیرفته اند؛ خواه متعلق شهادت از حدود مختص باشد، خواه از حدود مشترک (طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج ۱۵، ص ۴۰۵؛ گلیپگانی، ۱۴۰۵ق، ص ۳۴۷؛ مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص ۶۸۳؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۱، ص ۱۹۰). متقابلاً دیدگاه غیر مشهوری میان امامیه وجود دارد که شهادت بر شهادت را در حدود مشترک پذیرفته یا دست کم در نپذیرفتن آن تشکیک نموده اند (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۱۶۰؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۴، ص ۲۷۰؛ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۸، ص ۲۳۱؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۲، ص ۴۷۶).

چنان که خواهد آمد، دیدگاه مشهور که مبنای ماده ۱۸۹ ق.م.ا قرار گرفته، نادرست می باشد و برخی از حدود به دلیل غلبه حق الناس با شهادت بر شهادت قابل اثبات هستند.

دلایل مخالفان پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک

قائلان عدم پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک، به دلایلی استناد نموده اند که موارد زیر از جمله آنهاست:

۱. جریان قاعده درء

نظر به عدم حضور شاهد اصل برای شهادت، شاهد فرع یعنی بدل، جایگزین وی یعنی مبدل منه می شود و قاعده درء جاری می گردد. گفته شده است «حدود با شبهه درء می شوند و قائم مقام شدن بدل [یعنی: شاهد فرع] برای مبدل منه [یعنی: شاهد اصل] از شبهه خالی نیست.» (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۵). به دیگر سخن، از نگاه قائلان عدم پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک، اینکه شاهد اصل به هر دلیلی قادر به شهادت نیست، مصداقی از شبهه است؛ لذا، جایی برای جریان حد باقی نمی ماند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۰). شهادت شاهد فرع را درء کننده جریان حد دانسته و شهادت شاهد اصل را برای اثبات حدود شرط اصلی و ضروری می دانند. لذا، فاضل هندی شبهه را در شهادت فرع وارد و شهادت اصل را عاری از شبهه می داند (هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۹). در رد این دلیل باید گفت، با توجه به غلبه حق الناس در برخی از حدود، فرع بودن شهادت بر شهادت شبهه تلقی نمی شود، چنان که برخی از فقها در مورد قصاص که حق الناس در آن غلبه دارد، قاعده درء را جاری ندانسته اند. از سویی اصول عقلایی، همچون اصل عدم نسیان، عدم خطا، عدم اکراه و مانند آنها مانع جریان قاعده درء در این دسته حدود می شود (محقق داماد، ۱۴۰۶ق، ج. ۴، ص. ۸۱).

۲. ابتنای حدود بر تخفیف

مجازات های حدی مبتنی بر تخفیف و مسامحه شارع در اثبات و فی الجمله در اجرا هستند؛ که خود دلیلی بر عدم پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک است (بحرانی، بی تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲؛ سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج. ۲۷، ص. ۲۰۴؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷ق، ج. ۱، ص. ۱۱۱؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۰؛ هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۹)؛ زیرا، پذیرش شهادت بر شهادت مستلزم اجرای حد بر مشهود علیه است که با اصل تخفیف در حدود همخوانی ندارد. در این دلیل، شهادت بر شهادت در برخی حدود همانند کذف و سرقت، پذیرفته شده و بدون در نظر داشتن غلبه جنبه حق الناسی و تنها به استناد امری کلی که تخفیف شارع در حدود مختص باشد، شهادت بر شهادت در مطلق حدود مشترک پذیرفته نشده است که تالی فاسدش تضییع حقوق الناس می باشد؛ حال آنکه در خبری نقل شده است، خداوند حقوق بندگان را بر حقوق خویش مقدم می دارد (آمدی، ۱۳۶۶، ص. ۴۸۰).

با توجه به غلبه جنبه حق الناس در برخی از حدود، تخفیف در این نوع حدود معنا ندارد؛ لذا، این نوع از حدود با شهادت بر شهادت قابل اثبات می باشند.

۳. اطلاق واژه حد در دو خبر غیاث و طلحه

شیخ صدوق در من لا یحضره الفقیه خبری موسوم به خبر غیاث را از امام صادق (ع) نقل کرده که شیخ طوسی همان را در تهذیب الأحکام آورده است: «لَا تُجُوزُ شَهَادَةُ عَلَى شَهَادَةِ فِي حَدٍّ»؛ شهادت بر شهادت در هیچ حدی جایز نیست (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج. ۳، ص. ۷۱؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج. ۶، ص. ۲۵۵). همچنین، شیخ طوسی خبر طلحه را از امام صادق (ع) نقل نموده است: «أَنَّهُ كَانَ لَا يُجِيزُ شَهَادَةَ عَلَى شَهَادَةِ فِي حَدٍّ»؛ که علی (ع) شهادت بر شهادت را در هیچ حدی اجازه نمی‌داد (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج. ۶، ص. ۲۵۵).

تقریب استدلال به دو خبر طلحه و غیاث چنین است که هر دو عام هستند و عموم آن‌ها همه حدود اعم از مختص و مشترک را در بر می‌گیرد (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰ق، ص. ۵۷۲؛ گلپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص. ۳۴۶؛ مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۳؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۱). لذا، به استناد این دو، شهادت بر شهادت در هیچ یک از حدود پذیرفته نخواهد بود و این دو خبر اطلاق ادله پذیرش شهادت بر شهادت را قید می‌زنند (مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۳).

با توجه به ضعف دو حدیث مزبور که برخی از فقها به آن تصریح نموده‌اند (بحرانی، بی‌تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲)، این دلیل نیز خالی از اشکال نیست. از سوی دیگر با توجه به غلبه حق الناس بر حق الله که برخی از فقها به آن گرویده‌اند (ترجینی، ۱۴۲۷ق، ج. ۴، ص. ۱۹۵)، پذیرش شهادت بر شهادت در حقوق مشترک منطقی و موجه به نظر می‌رسد.

در خصوص علت ضعف حدیث طلحه باید گفت که حدیث مزبور براساس هر دو نقل شیخ طوسی و شیخ صدوق دچار ضعف سند هستند؛ زیرا، در طریق نقل حدیث توسط شیخ طوسی، ذبیان بن حکیم وجود دارد که به مهمل بودن وی تصریح شده است؛ در طریق نقل حدیث توسط شیخ صدوق نیز «علی بن احمد بن ابی‌عبدالله عن أبیه» وجود دارد که هیچ یک توثیق نشده‌اند (خویی، ۱۴۲۲ق، ج. ۴۱، ص. ۱۷۷).

۴. اجماع

شیخ طوسی در کتاب الخلاف خودش، مدعی است که به نظر فقهای امامیه، شهادت بر شهادت در هیچ یک از حدود پذیرفته نمی‌شود (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج. ۵، صص. ۴۶-۴۷). برخی دیگر این ادعای اجماع را تکرار نموده‌اند (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰ق، ص. ۵۷۲). در نقد این دلیل باید گفت، اجماع یادشده به دلیل مدرکی بودن نمی‌تواند از دلایل قابل قبول برای عدم پذیرش شهادت بر شهادت باشد.

دیدگاه موافقان پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک

بر پایه دسته‌بندی شهید، حقی که با آن حد مشترک ثابت می‌شود، از سه روی خارج نیست:

۱. غلبه حق الله در آن قطعی است؛ همانند حد زنا.
۲. غلبه حقوق الناس در آن قطعی است؛ همانند حد قذف.
۳. حق مردم میان حق الله و حقوق الناس باشد و مشخص نباشد که غلبه با کدام است؛ همانند حد سرقت (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۶۰).

در حدود محض، حکم مسئله روشن و شهادت بر شهادت پذیرفته نیست؛ اما در دومی پذیرفته است. محل خلاف مورد سوم می‌باشد که از آن به حق مشترک، مشتمل‌الأمین، مشتمل‌الحقین، مردد‌الحقین و... یاد شده است. هرچند نراقی میان دو اصطلاح مشترک و مشتمل بر امرین تفکیک قائل شده است؛ این‌گونه که قذف را مشترک و سرقت را مشتمل بر امرین دانسته است (نراقی، ۱۴۲۵ق، ص. ۵۲۷).

آنچه در تعیین ضابطه برای پذیرش شهادت بر شهادت یاد شده و می‌توان آن را محل وفاق دانست، حق الناس بودن متعلق شهادت است (خمینی، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۴۴۹؛ شهید اول، ۱۴۱۰ق، ص. ۹۷؛ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج. ۸، ص. ۲۳۱؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۲، ص. ۴۷۶). گزاره عام پذیرش شهادت بر شهادت در حقوق الناس، حدود مشترک را نیز در گستره خود دارد و برون‌رفت از دایره این عام، نیازمند دلیل خاص قطعی است؛ حال آنکه چنین دلیلی که یقین‌آور باشد، برای حدود مشترک هرگز اقامه نشده است.

حتی اگر جنبه حق الناسی در حدی نمود بیشتری نداشته باشد، ترجیح حق الله و نپذیرفتن شهادت بر شهادت، ترجیحی بلامرجه خواهد بود؛ زیرا، به فرض که با وجود تصریح برخی اخبار به تقدم حق الناس بر حق الله (آمدی، ۱۳۶۶، ص. ۴۸۰)، تقدمش پذیرفته نشود، امر دایر میان پذیرش شهادت بر شهادت یا نپذیرفتن است که اگر پذیرفته نشود، گزینش امری بی‌مرجه خواهد بود؛ حال آنکه اجماع فقیهان امامیه بر پذیرش شهادت بر شهادت در حقوق الناس تقریباً قطعی است. افزون بر آنکه هنگام تردید در پذیرفتن یا نپذیرفتن شهادت بر شهادت، از رهگذر جریان اصالة العموم، ترجیح با ادله عام پذیرش شهادت بر شهادت است؛ نه دلیل خاص مشکوک‌السند. در هر روی افزون بر ترجیح لزوم مراعات حقوق مردمان، به سبب غنای ذاتی الهی نیز حق الناس مقدم می‌باشد.

قائلان امکان پذیرش شهادت بر شهادت به پنج دلیل استناد نموده‌اند که در ادامه واکاوی می‌شود.

۱. عموم ادله پذیرش شهادت

پذیرش شهادت بر شهادت، فی‌الجملة محل وفاق فقیهان امامیه می‌باشد؛ آن‌گونه که صاحب جواهر به «نیافتن خلافتی در پذیرش فی‌الجملة در آن» اذعان می‌نماید و شهید ثانی صراحتاً بر اصل پذیرش شهادت بر شهادت ادعای اجماع می‌کند (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۵۸؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۶۹؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۲، ص. ۴۷۵؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۸۹؛ هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۸). برای اثبات پذیرش شهادت بر شهادت، به عموم ادله در مسئله؛ یعنی، آیه ۲۸۲ سوره بقره و صحیحه محمد بن مسلم استناد شده است (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، صص. ۱۵۸ و ۱۶۰). بنابراین، برای اثبات پذیرش در حدود مشترک نیز می‌توان به این دو دلیل عام استناد نمود.

الف) عموم آیه ۲۸۲ سوره بقره

بسیاری به عموم آیه «وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ» (بقره: ۲۸۲)؛ و دو نفر از مردان (عادل) خود را (بر این حق) شاهد بگیرید! استناد نموده و بیان کرده‌اند که آیه عام است و شهادت بر شهادت هم یکی از افراد این عام به شمار می‌آید (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۵۸؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۶۹؛ طوسی،

۱۳۸۷ق، ج. ۸، ص. ۲۳۱؛ هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۹). محقق اردبیلی از جمله کسانی است که باور دارد «واجب است به عموم ادله [از جمله این آیه] و آنچه مانند حدود با اجماع از عموم خارج شده است، عمل نمود؛ مگر حد سرقت و قذف» (محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۲، ص. ۴۷۷). بنابراین، از دید ایشان هیچ اجماعی بر خروج حد سرقت و قذف از عموم این آیه وجود ندارد و این دو حد می‌توانند با شهادت بر شهادت ثابت گردند. بی‌تردید عموم آیه مزبور شامل شهادت بر شهادت نیز می‌شود؛ زیرا بر شاهد فرع نیز عنوان «شهید» صدق می‌کند. از سوی دیگر پاره‌ای از روایات (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج. ۳، ص. ۷۱؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج. ۶، ص. ۲۵۶) هم کار شاهد فرع شهادت تعبیر نموده‌اند که صحت اطلاق عنوان «شاهد» بر شاهد فرع را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد شاهد فرع نیز مشمول آیه مزبور است و امر به گرفتن شاهد در آیه، شامل شاهد فرع نیز می‌شود.

ب) عموم صحیحۀ محمد بن مسلم

پس از آیه، مهم‌ترین مستند برای پذیرش شهادت بر شهادت، خبر محمد بن مسلم می‌باشد که از امام باقر (ع) نقل شده و در من لا یحضره الفقیه و تهذیب الأحکام آمده است: «فِي الشَّهَادَةِ عَلَى شَهَادَةِ الزُّجَلِ وَ هُوَ بِالْحَضْرَةِ فِي الْبَلَدِ قَالَ نَعَمْ وَ لَوْ كَانَ خَلْفَ سَارِيَةٍ وَ يَجُوزُ ذَلِكَ إِذَا كَانَ لَا يُمَكِّنُهُ أَنْ يُقِيمَهَا لِعَلَّةٍ تَمْنَعُهُ مِنْ أَنْ يَحْضُرَ وَ يُقِيمَهَا فَلَا بَأْسَ بِإِقَامَةِ الشَّهَادَةِ عَلَى شَهَادَتِهِ». از حضرت پیرامون شهادت بر شهادت پرسیده شد که شاهد اصل در شهر باشد. فرمودند: «شاهد فرع می‌تواند شهادت بدهد، اگرچه پشت ستونی باشد. البته در صورتی جایز است که شاهد اصل، به سبب وجود مانعی امکان حضور در مجلس را نداشته باشد، در این صورت شهادت بر شهادت اشکالی ندارد» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج. ۳، ص. ۷۱؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج. ۶، ص. ۲۵۶).

مجلسی اول این روایت را قوی کالصحیح دانسته است (مجلسی اول، ۱۴۰۶ق، ج. ۶، ص. ۱۸۷). محقق سبزواری صحتش را بعید ندانسته و خوانساری صحتش را پذیرفته است (خوانساری، ۱۴۰۵ق، ج. ۶، ص. ۱۵۱؛ محقق سبزواری، ۱۴۲۳ق، ج. ۲، ص. ۷۷۷). صاحب جواهر ایراد خدشه در سند روایت را این‌گونه پاسخ داده است: «غیر از این روایت، نصوص دیگری نیز هستند که در اثنای بحث به آن‌ها پرداخته می‌شود و معاضد روایت هستند. افزون بر اینکه بر پذیرش شهادت بر شهادت اجماع وجود دارد و مواردی دیگر که از [مجموع] آن‌ها دانسته می‌شود هیچ وجهی برای ایجاد وسواس برخی در سندش وجود ندارد» (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۸۹). تقریب استدلال به روایت چنین است که عموم صحیحۀ مزبور درباره پذیرش شهادت بر شهادت، حدود مشترک را هم در بر می‌گیرد.

۲. فقدان دلیلی بر تسری حکم

بر پایه این دلیل، هیچ دلیل شایسته‌ای وجود ندارد تا عموم ادله نپذیرفتن شهادت بر شهادت در حدود [دو خبر غیاث و طلحه] را در آن دو [یعنی: حد سرقت و قذف] ثابت نماید (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰). به دیگر سخن، عموم این دو خبر، نمی‌تواند حد سرقت و قذف را در بر می‌گیرد.

صاحب ریاض در مقام نقد استدلال شهید ثانی گفته است: «استدلال شهید ثانی خوب است؛ البته در صورتی که قائل به حجیت و اعتبار دو خبر غیاث و طلحه از رهگذر انجبار این دو با اتفاق فی‌الجمله و شهرت

حکم مسئله نشویم؛ زیرا، در این حالت عموم ادله پذیرش شهادت بر شهادت، درباره حدود کارگشا نیست و این دو خبر معتبر، دلیل صالح برای تخصیص [حکم به حد سرقت و قذف] است. در نتیجه، فرض اعتباری شهید ثانی در برابر نص دو خبر یادشده مسموع نمی‌باشد» (طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۶). بنابراین، از دید ایشان تنها دلیل معارض با جریان شهادت بر شهادت در حدود مشترک، همین دو خبر می‌باشد.

۳. ترجیح و غلبه حقوق الناس

یکی از مناسب‌ترین ادله پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک، ترجیح جنبه حق الناسی این دسته از حدود می‌باشد که برخی به آن استناد نموده‌اند (گلپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص. ۳۴۷). شاید نخستین ایشان شهید اول باشد (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۶۰). خداوند به سبب غنای ذاتی، حق مردمان را بر حق خویشتن مقدم ساخته است؛ اگرچه این حق در باب حدود باشد. حتی صاحب ریاض که از مخالفان پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک می‌باشد، استدلال شهید ثانی مبتنی بر فقدان دلیل شایسته برای تخصیص قذف و سرقت از عموم ادله پذیرش شهادت بر شهادت و ترجیح جانب حقوق الناس را خوب می‌داند؛ البته در فرضی که اعتبار و دلالت دو خبر یادشده پذیرفته نشود (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۶).

۴. ضعف و ارسال دو خبر غیاث و طلحه

مستند اصلی نپذیرفتن شهادت بر شهادت در حقوق الله و مشترک، دو خبر غیاث و طلحه است (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷ق، ج. ۱، ص. ۱۱۱). مجلسی اول خبر غیاث را موثق کالصحیح و مجلسی دوم موثق دانسته‌اند (مجلسی اول، ۱۴۰۶ق، ج. ۶، ص. ۱۸۶؛ مجلسی دوم، ۱۴۰۶ق، ج. ۱۰، ص. ۱۱۵). وی خبر طلحه را موثق و مجلسی دوم ضعیف کالموثق دانسته است (مجلسی اول، ۱۴۰۶ق، ج. ۶، ص. ۱۸۶؛ مجلسی دوم، ۱۴۰۶ق، ج. ۱۰، ص. ۱۱۳). اما به اذعان برخی سند این دو خبر ضعف شدید دارد که انجبارش با چیزی ثابت نشده است (بحرانی، بی‌تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲).

برخی دیگر ضعف و ارسال سندی را پذیرفته و معتقدند که ضعف سندی با شهرت ادعایی جبران می‌شود (گلپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص. ۳۴۷؛ مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۳). شهید ثانی گفته‌اند: «طریق راویان هر دو خبر ضعیف است؛ اما، شهرت مسئله [یعنی: نپذیرفتن شهادت بر شهادت در حدود]، قاعده درء و وجود شبهه می‌تواند ضعف را جبران نماید» (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰). همچنین، صاحب ریاض گفته‌اند: «کاستی در سند این دو خبر را می‌توان با اتفاق فی‌الجمله جبران نمود» (طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۵؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۸۹). بنابراین، هیچ‌کس ادعا ننموده است که این دو خبر صحیح می‌باشند. از سویی شهرت حکم نپذیرفتن شهادت در شهادت در حدود مشترک، حتی نزد برخی قائلانش ثابت نشده است (مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۳).

۵. اصل عدم شبهه دارنه

مخالفان برای ایجاد خدشه در اثبات حدود مشترک با شهادت بر شهادت، به شبهه دارنه استناد نموده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۰؛ هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۹)؛ حال آنکه شبهه دارنه امری وجودی

می‌باشد. اصل عدم چنین شبهه‌ای است (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۶۰) و اثبات با کسانی است که ادعای وجود شبهه دارند. بسیاری مخالفان، به این مطلب استناد نموده‌اند که جایگزین شدن شاهد فرع به جای شاهد اصل، شبهه است و نمی‌تواند پذیرفته شود (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۵؛ هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۹).

حال آنکه شبهه بودن شهادت بر شهادت اول الکلام است و نمی‌توان به آن استناد نمود؛ چراکه اگر شهادت شاهد فرع شبهه باشد، باید از پایه همیشه کنار رود و در هیچ موردی اعم از حقوق الناس و حقوق مشترک میان الله و ناس پذیرفته نشود.

نقد و بررسی دیدگاه مخالفان و موافقان

مجموع دلایل هر یک از مخالفان و موافقان پذیرش شهادت بر شهادت در حدود مشترک خالی از نقد و ایراد نیستند. چهار مستند مخالفان، نمی‌تواند مورد پذیرش قرار بگیرد و مستندات موافقان تقویت شده است.

۱. نقد دلیل جریان قاعده درء

قاعده درء تنها یک دلیل واضح موسوم به نبوی مشهور دارد که سندش دچار ضعف و ارسال می‌باشد و منجبری برای ارسال یافته نشده است (مصطفوی، ۱۴۲۱ق، ص. ۱۱۷). همچنین، جریان این قاعده در حقوق مشترک میان الله و ناس مشکل است؛ زیرا، اصولی مانند عدم غفلت و عدم اشتباه، مانع از جریان قاعده درء می‌گردند (بجنوردی، ۱۴۰۱ق، ج. ۱، ص. ۱۸۳). به دیگر سخن، هنگامی می‌توان قاعده درء را جاری نمود که برای غفلت و اشتباه مرتکب، احتمال قابل اعتنای عقلایی وجود داشته باشد (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۸۹، ص. ۸۴) و درباره شهادت بر شهادت چنین احتمالی وجود ندارد؛ وگرنه نباید در اثبات هیچ دعوایی مورد پذیرش قرار بگیرد. همچنین، برخی بیان داشته‌اند که اگر با شبهه دانستن شهادت بر شهادت از حدود دست برداشته شود، بدون تردید تعطیل شدن حدود لازم می‌آید (علوی و رضوانی، ۱۳۹۸، ص. ۱۶۹).

لذا، در مواردی که احتمال غفلت و اشتباه قابل اعتنای عقلانی نیست یا از پایه احتمالش وجود ندارد یا عکس آن قوت دارد، جایی برای جریان قاعده درء نیست. جایی که در غفلت یا اشتباه تردید شود، اصل عدم غفلت و عدم اشتباه جاری است؛ زیرا، غفلت و اشتباه امری وجودی بوده و نیازمند اثبات هستند. همچنین، ظاهر چنین است، هرگاه انسانی کاری انجام می‌دهد، آگاهی داشته و به درستی کار خود دست‌کم اطمینان دارد؛ اما، هنگامی که شخصی دچار غفلت، نسیان، خطا، اشتباه و دیگر اموری از این دست می‌گردد، خلاف ظاهر رخ داده است و اثبات این‌ها نیازمند دلیل یا توجیه است. بنابراین، شهادت شاهد فرع ذاتاً نه مشمول عنوان غفلت می‌شود و نه اشتباه که بتوان آن را شبهه دانست و قاعده درء را جاری نمود.

افزون بر آن، حتی در فرض پذیرش این قاعده و اینکه در حقوق الناس نیز جاری می‌شود، وجود شبهه نیازمند اثبات است؛ حال آنکه اصل، عدم شبهه درء‌کننده حد است (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۶۰). جاری ساختن قاعده درء در اینجا نه تنها امتنانی نیست؛ بلکه خلاف امتنان است؛ زیرا، از پایه حق مردمان را زیر

پا می‌نهد و چنین چیزی هیچ‌گونه توجیهی ندارد، بلکه تفسیر مضیقی است که تنها حق متهم را در نظر داشته (محقق داماد، ۱۴۰۶ق، ج. ۴، ص. ۴۳) و بر آن است تا حق را از آسیب‌دیده بزداید.

۲. نقد دلیل ابتنای حدود بر تخفیف

گفته شده است که حدود مبتنی بر تخفیف‌اند (محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۳، ص. ۲۰۵). لذا، برخی فقیهان برای نپذیرفتن شهادت بر شهادت در حدود مشترک به ابتنای حدود بر تخفیف استناد نموده‌اند (بحرانی، بی‌تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲؛ سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج. ۲۷، ص. ۲۰۴؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷ق، ج. ۱، ص. ۱۱۱؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۰؛ هندی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۳۵۹). در نقد این دلیل باید گفت، مذاق شریعت و ادله‌ای که ابتنای حدود بر تخفیف را ثابت می‌کنند، انصراف به قدر متیقن حدود، یعنی حقوق‌الله محض دارند (گلیپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص. ۴۰۲). به‌عکس حدودی که مبتنی بر تخفیف نیستند؛ یعنی، حدود برخاسته از نقض حقوق‌الناس بر حقوق خداوندی مقدم هستند (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۹۵؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۳، ص. ۴۶؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۲۱۹).

۳. پاسخ به دلیل اطلاق واژه حد در دو خبر غیاب و طلحه

ضعف و ارسال سند این دو روایت قطعی می‌باشد؛ انجبار آن مورد پذیرش همگان نیست تا اجماع به شمار آید؛ بلکه نهایتاً شهرت در مسئله موجود است و گذشته از اینکه شهرت فتوایی حجیت ندارد (خراسانی، ۱۴۰۹ق، ص. ۲۹۲؛ مظفر، ۱۳۸۷، ص. ۵۰۸)، شهرت نپذیرفتن شهادت بر شهادت در حدود مشترک، حتی در نزد برخی قائلانش ثابت نشده است (مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۳). از سویی اخبار عام پذیرش شهادت بر شهادت از حیث سند و دلالت در اندازه‌ای از قوت می‌باشند که دو خبر خاص یادشده نمی‌توانند با آن‌ها معارضه نمایند؛ لذا، در مورد عدم پذیرش شهادت بر شهادت باید به قدر متیقن و مورد وفاق، یعنی حق‌الله بسنده شود، چنان‌که بحرانی گفته است: «افزون بر ضعف مستثنی، انجبار ضعف نزد قائلان ثابت نشده است؛ پس، واجب است بر پذیرش آنچه که محل وفاق است، بسنده نمود [یعنی حدود مختص]» (بحرانی، بی‌تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲).

درباره شهرت عملی باید گفت، گرچه بسیاری از فقها شهرت عملی را منجر ضعف روایت دانسته‌اند، باین‌حال برخی از ایشان انجبار ضعف روایت را با آن انکار نموده و اشاره کرده‌اند شهرت عملی که خود دلیلی بر حجیت ندارد؛ چگونه می‌تواند غیرحجتی را حجت کند و این خلاف قول مشهور است (گرجی، ۱۳۷۹، ص. ۲۹۷؛ هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۲، ج. ۴، صص. ۷۶۱-۷۶۲). بنابراین، برخی در تحقق شهرت فتوایی تردید دارند و بر فرض پذیرش شهرت فتوایی، آن را منجر ضعف روایت نمی‌دانند. همچنین، انجبار ضعف روایت با شهرت عملی مخالفانی دارد که استناد به این روایات را با مشکل جدی مواجه می‌کند.

درباره مراسیل شیخ صدوق باید گفت که برخی از فقهای امامیه این مراسیل را به دو گونه تقسیم نموده‌اند:

الف) برخی از مراسیل شیخ صدوق از شخصی نقل شده‌اند؛ این گونه مراسیل بر وثاقت و درستی دلالت ندارند.

ب) برخی از مراسیل شیخ صدوق به امام (ع) یا شخصی از اصحاب مورد اطمینان ایشان نسبت داده شده است؛

این گونه مراسیل حجت هستند.

با این حال حجیت این نوع مراسیل مورد تردید است؛ زیرا این مراسیل نهایتاً نشان می‌دهند صدوق به صدور این روایت از معصوم (ع) به حسب رأی خویش اطمینان حاصل کرده است، اطمینان صدوق به این روایات دلیل بر حجیت آن‌ها در نزد ما نیست؛ زیرا مبانى متفاوت است (فضل‌الله، ۱۴۲۶ق، ص. ۱۵۷؛ سبحانی، ۱۴۱۵ق، ج. ۲، ص. ۵۵). در فرض پذیرش اعتبار روایات یادشده، تنها موجب خروج قدر متیقن مفهوم حد، یعنی حدود مختص می‌شوند.

۴. پاسخ به دلیل اجماع

جایگاهی برای اجماع بر نپذیرفتن شهادت بر شهادت در حدود مشترک وجود ندارد؛ زیرا، اجماع یادشده مدرکی است. حتی شیخ طوسی اجماع ادعایی خودش را برهم زده و قذف را با شهادت بر شهادت قابل اثبات می‌داند (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج. ۸، ص. ۲۳۱). بنابراین، با وجود مخالفت صریح شیخ طوسی، ابن‌حمزه، شهید اول، شهید ثانی، محقق اردبیلی (ابن‌حمزه، ۱۴۰۸ق؛ شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۶۰؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰؛ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج. ۸، ص. ۲۳۱؛ محقق اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۲، ص. ۴۷۷) و تشکیک فیض کاشانی و صاحب ریاض (بحرانی، بی‌تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲؛ طباطبائی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۶) جایی برای انعقاد اجماع باقی نمی‌ماند. بلکه تنها اجماعی که در این باره وجود دارد، اجماع بر عدم استماع شهادت بر شهادت در حدود مختص است (شهید اول، ۱۴۱۴ق، ج. ۴، ص. ۱۵۸؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۴، ص. ۲۷۰؛ طباطبائی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱۵، ص. ۴۰۶).

۵. دیدگاه برگزیده

مشهور شهادت بر شهادت را در مطلق حد نپذیرفته و برخی در شماری از حدود مشترک مانند قذف یا سرقت شهادت بر شهادت را پذیرفته‌اند. بنابراین، تقریب دیدگاه برگزیده چنین است که شهادت بر شهادت در هر آنچه در شمار حقوق الناس باشد، قابل پذیرش است؛ خواه متعلق شهادت حدود مشترک باشد، خواه تعزیرات مبتنی بر نقض حقوق الناس. پذیرش شهادت بر شهادت امری قطعی و موافق اصل می‌باشد؛ اما مدعای مخالفان پذیرش در مطلق حد خلاف اصل و نیازمند دلیل است. لذا، با توجه به استدلال مخالفان و موافقان می‌توان شهادت بر شهادت را در حدود مشترک پذیرفت.

گذشته از دو خبر یادشده که پذیرش شهادت بر شهادت را در مطلق حد نفی می‌کنند، هیچ دلیل دیگری بر نپذیرفتن شهادت بر شهادت وجود ندارد؛ هرچند سند دو خبر معتبر نیست و مفهوم حد در آن اجمال دارد، بهترین راهکار جمع میان آن‌ها و عموم ادله پذیرش شهادت بر شهادت می‌باشد. یعنی خروج حدود مختص از عموم ادله متیقن است؛ اما، در خروج یا عدم خروج حدود مشترک از عمومات تردید وجود دارد و اصل عدم خروج حدود مشترک از عموم ادله جاری می‌شود.

شهادت بر شهادت در تعزیرات

درباره پذیرفتن یا نپذیرفتن شهادت بر شهادت در تعزیرات، دو دیدگاه میان فقیهان امامیه وجود دارد. گروهی تعزیر را در حکم حد دانسته و شهادت بر شهادت را پیرامون آن نمی‌پذیرند و برخی شهادت بر شهادت را برای آن می‌پذیرند.

دیدگاه مخالفان پذیرش شهادت بر شهادت در تعزیرات

مشهور تعزیر را در حکم حد و ملحق به آن دانسته‌اند (جزیری و دیگران، ۱۴۱۹ق، ج. ۵، ص. ۱۱۴؛ خمینی، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۴۴۹؛ گلپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص. ۳۴۸) و شهادت بر شهادت را در اثبات آن نمی‌پذیرند؛ همان‌گونه که علامه حلی تعزیر و حد را با شهادت و شهادت قابل اثبات نمی‌داند (حلی، ۱۴۲۰ق، ج. ۵، ص. ۲۸۴). صاحب جواهر حکم حد را به تعزیر نیز تسری داده است و به صرف این احتمال که لفظ حد در ادله شامل تعزیر هم می‌شود، در پذیرش شهادت بر شهادت پیرامون تعزیرات خدشه وارد نموده است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۲).

این گروه در واقع همان استدلال‌های پیشین، همانند ابتدای حقوق‌الله بر تخفیف را برای تعزیر بیان می‌کنند (سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج. ۲۷، ص. ۲۰۴؛ گلپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص. ۳۴۸؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷ق، ج. ۱، ص. ۱۱۱). برخی عدم ذکر تعزیر در عنوان باب حدود کتاب‌ها را مؤیدی بر این دانسته‌اند که حدود شامل تعزیرات نیز می‌گردد (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰ق، ص. ۵۷۲). وجه لحوق را این‌گونه بیان نموده‌اند که در برخی روایات بر تعزیر نیز عنوان حد اطلاق شده است؛ پس، مراد از حد در روایات تأدیب است که اعم از حد و تعزیر باشد (مؤمن، ۱۴۲۲ق، صص. ۶۸۴ و ۶۸۵).

دیدگاه موافقان پذیرش شهادت بر شهادت در تعزیرات

تعزیر به لحاظ مفهوم، ماهیت و آثار با حد متفاوت است و تنها در صورت وجود دلیل و قرینه می‌توان حد و تعزیر را موضوعاً و حکماً یکی دانست (علوی و رضوانی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۱). بنابراین، در الحاق حکم تعزیر به حد تأمل وجود دارد؛ زیرا، مقتضای عموم ادله شهادت بر شهادت، ثبوت تعزیر با آن است و آنچه قطعاً خارج شده است، حدود مختص می‌باشد.

کسانی که عنوان باب حدود را مبنی بر همانندی احکام حد و تعزیر گرفته‌اند، پذیرفته‌اند که چنین استعمالی برای گزینش عنوان ابواب فقهی همیشگی نیست (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰ق، ص. ۵۷۲) و به مبنای فقیهان در واحد یا متغایر دانستن مفهوم حد و تعزیر بستگی دارد. اطلاق حد به تعزیر مجازی است و اطلاق حد یا ویژگی‌هایش به چیزی، نیازمند دلیل بوده و درء تنها ویژه حد است (سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج. ۲، ص. ۴۰۲). این دیدگاه درست است؛ هرچند حقیقتاً تنها حدود مختص از عموم ادله شهادت بر شهادت خارج شده‌اند و پیرامون حدود مشترک و تعزیرات اصالة العموم جاری می‌شود.

دیدگاه برگزیده

قاعده اولیه و عموم ادله شهادت بر شهادت، اقتضای پذیرش شهادت بر شهادت در مطلق حد را دارند (مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۳)؛ اما، نظر به دو خبر ضعیف غیاث و طلحه مبنی بر نپذیرفتن شهادت بر شهادت، بایسته است تنها حدود مختص از عموم ادله خارج شوند. به دیگر سخن، اصل پذیرش شهادت بر شهادت است و در موارد خلاف اصل، به قدر متیقن بسنده نمود که در ما نحن فیه، حدود مختص می‌باشند و حدود مشترک تحت عام باقی می‌مانند (بحرانی، بی‌تا، ج. ۱۴، ص. ۲۶۲).

حتی اگر شهادت بر شهادت در حدود پذیرفته نشود، نپذیرفتن در تعزیرات محل اشکال است؛ زیرا، نهایت دلالت دو خبر غیاث و طلحه در باب حدود است؛ نه تعزیرات؛ لذا، باید به قدر متیقن؛ یعنی حدود مختص بسنده شود. از سویی معنای حد در دو خبر مزبور (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج. ۳، ص. ۷۱؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج. ۶، ص. ۲۵۵) اجمال دارد (مؤمن، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۸۶). همچنین، برای پذیرفتن یا نپذیرفتن شهادت بر شهادت در تعزیرات، باید میان تعزیر برخاسته از نقض حقوق الله و تعزیر برخاسته از نقض حقوق الناس تفصیل قائل شد. یعنی، تعزیر گونه نخست را در حکم حدود مختص و تعزیر گونه دوم را در حکم حدود مشترک دانست که در صورت نخست، از رهگذر غنای ذاتی خداوندی، شهادت بر شهادت پذیرفته نشود؛ اما، در صورت دوم، به جهت ترجیح حقوق مردمان، شهادت بر شهادت پذیرفته شود.

نقد و بررسی دیدگاه قانون‌گذار و پیشنهاد الحاق تبصره

در ماده ۱۸۸ ق.م.ا و ماده ۱۳۲۰ ق.م.ا اصل شهادت بر شهادت پذیرفته شده و پذیرش شهادت ثالثه نفی شده است. ماده ۱۸۹ ق.م.ا جرایم موجب حد و تعزیر را از عموم ماده ۱۸۸ ق.م.ا خارج نموده است: «جرائم موجب حد و تعزیر با شهادت بر شهادت اثبات نمی‌شود؛ لکن قصاص، دیه و ضمان مالی با آن قابل اثبات است.» مطابق ماده یادشده، رویکرد قانون‌گذار پیروی از دیدگاه مشهور مبنی بر عدم پذیرش شهادت بر شهادت در همه حدود می‌باشد؛ بر این پایه، اثبات قصاص، دیه و ضمان مالی ناشی از جرایم را با شهادت بر شهادت پذیرفته است؛ اما، اثبات حدود و تعزیرات را نپذیرفته است. وجه اشتراک قصاص، دیه و ضمان مالی در جنبه حق الناسی آن‌هاست و ظاهراً حدود و تعزیرات هم در ماده صرفاً حقوق الله فرض شده و جنبه حق الناسی موجود در برخی حدود به‌ویژه قذف نادیده گرفته شده است. در ماده ۲۵۵ ق.م.ا پیرامون قذف آمده است: «حد قذف حق الناس است و تعقیب و اجرای مجازات منوط به مطالبه مقذوف است.»

از سویی در ماده ۲۳۱ ق.آ.د.م آمده است: «در کلیه دعاوی که جنبه حق الناسی دارد، اعم از امور جزائی یا مدنی (مالی و غیر آن) به شرح ماده فوق هرگاه به‌علت غیبت یا بیماری، سفر، حبس و... حضور گواه اصلی متعذر یا متعسر باشد گواهی بر شهادت گواه اصلی مسموع خواهد بود.» این ماده با تأکید بر موارد حق الناسی، شهادت بر شهادت را در مطلق امور جزائی یا مدنی می‌پذیرد و بنابراین، عموم آن شامل حدود مشترک و تعزیرات ناشی از نقض حقوق الناس نیز می‌گردد.

پرسش این است که ماده ۲۳۱ ق.آ.د.م و ماده ۱۸۹ ق.م.ا چگونه با یکدیگر قابل جمع هستند؟ نظر به پیش‌بینی ماده ۲۲۰ و امکان انطباق حالت حدود مشترک و تعزیرات یادشده بر آن، مستند به اصل ۱۶۷ قانون اساسی مبنی بر اینکه در موارد سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه، قاضی موظف است برای یافتن حکم دعوا، به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر مراجعه نماید. پژوهش پیش رو بر آن است که به حل تعارض ظاهری این دو ماده بپردازد.

چنین بیانی از مقنن در وهله اول دیدگاهی را تقویت می‌کند که ماده ۱۸۹ ناسخ ماده ۲۳۱ ق.آ.د.م دانسته شود (فرح‌زادی و دیگران، ۱۴۰۰، ص. ۱۸۴)؛ اما، نظر به قوت اصل عدم نسخ و وجود راهکار تخصیص، بهتر

است در دوران امر میان تخصیص و نسخ، بنا بر تخصیص نهاده شود (مظفر، ۱۳۸۷، صص. ۱۷۹-۱۸۲). به این معنی که قانون‌گذار حدود مختص را از مطلق امور جزایی در ماده ۲۳۱ ق.آ.د.م خارج نموده است. قانون‌گذار در دو ماده ۱۲۰ و ۱۲۱، اعمال قاعده درء را از جمله عوامل سقوط مجازات بیان می‌کند. ماده ۱۲۱ در جرایم حدی محاربه، افساد فی‌الأرض، سرقت و قذف، صرف وجود شبهه یا تردید را کافی ندانسته است و بدون تحصیل دلیل، این چهار جرم را به استناد قاعده درء قابل اسقاط نمی‌داند. این نکته می‌تواند دلیلش داشتن جنبه حق‌الناسی آن‌ها باشد؟

از آنجایی که قانون‌گذار در ماده ۱۲۱ ق.م.ا صرف وجود شبهه یا تردید بدون تحصیل دلیل را موجب سقوط حدود محاربه، افساد فی‌الأرض، سرقت و قذف ندانسته و شهادت بر شهادت بینة یا اماره به شمار می‌آید، شهادت بر شهادت را می‌توان در چهار جرم نامبرده پذیرفت؛ زیرا، شهادت بر شهادت صرف شبهه یا تردید نیست و دلیل به شمار می‌آید. از دیگر سو قصاص، دیه و ضمان مالی که در ماده ۱۸۹ ق.م.ا با شهادت بر شهادت قابل اثبات است، وجه مشترکی دارند که حق‌الناس بودن آن‌هاست و می‌تواند قرینه‌ای بر خروج حکمی حدود مشترک و تعزیرات ناشی از نقض حق‌الناس باشد؛ زیرا، این دست حدود و تعزیرات، معلولی برای علت نقض حقوق مردمان می‌باشند.

شرطیت انگیزه ترساندن مردم در تحقق معنای محاربه (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۱۵، ص. ۵؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷ق، ج. ۳، ص. ۵۰۷) و برهم‌زدن سلامت جامعه در تحقق معنای افساد فی‌الأرض (منتظری، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۵۲۱) نشانه این است که از پایه محاربه و افساد فی‌الأرض نیز ناقض حق مردم بر امنیت می‌باشند و لذا، می‌توان آن‌ها را در شمار حدود مشترک و ناقض حقوق الناس دانست. قانون‌گذار نیز در ماده ۲۷۹ ق.م.ا برای تعریف محاربه و اخلال در نظم عمومی کشور موضوع ماده ۲۸۶ ق.م.ا، موضوع اصلی محاربه و افساد فی‌الأرض تجاوز به حقوق الناس دانسته شده است.

با توجه به بیان صاحب جواهر «بل مقتضاهما عدم الفرق فیها سواء كانت لله محضة كحد الزنا و اللواط و السحق أو مشتركة بینة تعالی و بین الادمی كحد السرقة و القذف و إن كان المجمع علیه نقلا و تحصیلا الأولى منها، و أما الآخران و نحوهما فعلى خلاف فیهما» (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۴۱، ص. ۱۹۱)، به نظر می‌رسد به قرینه واژه «آخران» که حد سرقت و قذف باشد، ظاهراً مراد از «نحوهما» آن است که حدود دیگری همانند حد سرقت و قذف نیز وجود دارد که مشترک میان حق‌الله و حق‌الناس باشد. شاید از این رهگذر باشد که قانون‌گذار در ماده ۱۲۱ ق.م.ا، افزون بر سرقت و قذف، محاربه و افساد فی‌الأرض را هم در شمار جرایمی آورده است که به صرف وجود شبهه یا تردید درء نمی‌شود.

نظر به ایرادات واردشده به ماده ۱۸۹ ق.م.ا که بیشتر آن‌ها جنبه ماهوی دارند، به قانون‌گذار پیشنهاد می‌گردد در مسئله شهادت بر شهادت، میان موارد ناقض حقوق خداوندی و موارد ناقض حقوق مردمان تفصیل قائل شود تا تضییع حقوق عامه پدید نیاید. از دیگر سو باید دانست که در تقنین قوانین جزایی همواره باید در دوران امر میان حقوق مردم و حقوق خداوندی، حقوق الناس مقدم شود. در این راستا به قانون‌گذار پیشنهاد می‌گردد، نظر به ادله فقهی که پشتوانه دیدگاه انصراف ادله نپذیرفتن شهادت بر شهادت به حدود مختص

می‌باشند، وفق تبصره‌ای به خروج حکمی حدود مشترک و تعزیرات، به‌ویژه تعزیرات برخاسته از نقض حقوق الناس، از عموم ماده ۱۸۹ ق.م.ا تصریح نماید.

تبصره پیشنهادی: «حدود مشترک از قبیل قذف و سرقت و تعزیرات برخاسته از نقض حقوق الناس، از عموم جرایم موجب حد و تعزیر موجود در ماده خارج هستند و مرتکبان این جرایم در فرض تحقق شرایط، با شهادت بر شهادت به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌گردد.»

نتیجه‌گیری

نظر به اشکالات دلایل مخالفان پذیرش شهادت بر شهادت در مطلق حدود و اتقان دلایل موافقان پذیرش شهادت بر شهادت در بعض حدود، نظر درست آن است که شهادت بر شهادت در آنچه در شمار حقوق الناس باشد، قابل پذیرش است؛ خواه متعلق شهادت حدود مشترک باشد، خواه تعزیرات مبتنی بر نقض حقوق الناس. روایاتی چون دو خبر غیاث و طلحه، شهادت بر شهادت را در مطلق حدود معتبر ندانسته‌اند؛ اما، به‌دلیل ضعف سندی آن دو، قوت بیشتر روایاتی همانند صحیحہ محمد بن مسلم که بر پذیرش مطلق شهادت بر شهادت دلالت دارند و همچنین، عموم آیه «وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ»، باید روایات دال بر عدم پذیرش شهادت بر شهادت در مطلق حدود را به قدر متیقن که حقوق الله محض باشد، حمل نمود. از سویی، در حدود مشترک، همچون قذف به دلیل غلبه حق الناس بر حق الله شهادت بر شهادت پذیرفته می‌شود.

مفهوم حد در دو خبر غیاث و طلحه اجمال دارد و این اجمال موجب اختلاف در دامنه حدودی می‌شود که با شهادت بر شهادت ثابت نمی‌شوند؛ زیرا، برخی از فقیهان حد را شامل مطلق حدود دانسته‌اند؛ اما، برخی دیگر از قذف و سرقت منصرف دانسته‌اند. از سویی برخی با توجه به معنای مجازی حد، آن را اعم از تعزیرات دانسته و از همین رو گفته‌اند که با شهادت بر شهادت تعزیرات ثابت نمی‌شوند؛ اما، برخی دیگر گفته‌اند که معنای حقیقی حد مراد است، لذا، با شهادت بر شهادت تعزیرات ثابت می‌شوند.

این گونه نیست که همه احکام حدود شامل تعزیرات بشود. تعزیراتی که خاستگاهشان نقض حقوق مردم است، در عموم ادله پذیرش شهادت بر شهادت باقی می‌مانند. قانون‌گذار با پیروی از دیدگاه مشهور امامیه، در ماده ۱۸۹ ق.م.ا شهادت بر شهادت را در حدود و تعزیرات نپذیرفته؛ اما، در ماده ۲۳۱ ق.آ.د.م در امور جزایی پذیرفته است. نظر به تعارض ظاهری میان این دو ماده و لزوم جلوگیری از تضییع حقوق الناس، با مراجعه به منابع معتبر اسلامی، بازنگری از گونه الحاق تبصره به ماده ۱۸۹ ق.م.ا پیشنهاد می‌شود.

منابع

- قرآن مجید. (۱۳۷۳). (ترجمه ناصر مکارم شیرازی، چاپ دوم). قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن حمزه، محمد بن علی. (۱۴۰۸). الوسيلة إلى نيل الفضيلة. قم: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- امامی، سید حسن. (بی تا). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامی.
- بجنوردی، سید محمد. (۱۴۰۱). قواعد فقهیه (چاپ سوم). تهران: عروج.
- بحرانی، حسین بن محمد. (بی تا). الأنوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع. قم: مجمع البحوث العلمية.
- ترجینی، محمد حسین. (۱۴۲۷). الزبدة الفقهية فی شرح اللمعة الدمشقية. قم: دار الفقه للطباعة و النشر.
- جزیری، عبدالرحمن و دیگران. (۱۴۱۹). الفقه على المذاهب الأربعة و مذهب أهل البيت وفقاً لمذهب أهل البيت. بیروت: دارالتقلین.
- حاجی ده آبادی، احمد. (۱۳۸۹). قواعد فقه جزایی (چاپ دوم). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۲۰). تحریر الأحکام الشرعية على مذهب الإمامية. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- حلی سیوری، مقداد بن عبدالله. (۱۴۰۴). التنقیح الرائع لمختصر الشرائع. قم: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- خراسانی، محمدکاظم. (۱۴۰۹). کفایة الاصول. قم: مؤسسه آل البيت.
- خمینی، سید روح الله. (بی تا). تحریر الوسيلة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خوانساری، سید احمد. (۱۴۰۵). جامع المدارک فی شرح مختصر النافع (چاپ دوم). قم: اسماعیلیان.
- سبحانی، جعفر. (۱۴۱۵). الرسائل الأربع. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سبحانی، جعفر. (۱۴۱۸). نظام القضاء و الشهادة فی الشريعة الإسلامية الغراء. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سبزواری، سید عبدالاعلی. (۱۴۱۳). مهذب الأحکام (چاپ چهارم). قم: المنار.
- سبزواری، محمدباقر. (۱۴۲۳). کفایة الأحکام. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۰). اللمعة الدمشقية فی فقه الإمامية. بیروت: دار التراث و الدار الإسلامية.
- شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۴). غایة المراد فی شرح نکت الإرشاد. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳). مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. قم: مؤسسه المعارف الإسلامية.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۴۱۳). من لایحضره الفقیه (چاپ دوم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبایی، سید علی. (۱۴۱۸). ریاض المسائل فی تحقیق الأحکام بالدلائل. قم: مؤسسه آل البيت.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الإمامية (چاپ سوم). تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ الف). الخلاف. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ ب). تهذیب الأحکام (چاپ چهارم). تهران: دار الکتب الإسلامية.
- عبدالرحمن، محمود. (بی تا). معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهية. بی جا.
- علوی، سید جعفر و رضوانی، غلامحیدر. (۱۳۹۸). بررسی نظریه مشهور در شهادت بر شهادت. آموزه های فقه مدنی، ۱۱ (۲۰).
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۰). تفصیل الشریعة فی شرح تحریر الوسيلة. القضاء و الشهادات. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع).
- فرحزادی، علی اکبر و دیگران. (۱۴۰۰). امکان سنجی اثبات کذب از گذرگاه شهادت ثانوی: نگاهی به نظام حقوقی ایران، فقه شیعه و اهل سنت. مطالعات حقوقی، ۱۳ (۱).

- فضل الله، سید محمدحسین. (۱۴۲۶). البلوغ. بیروت: دار الملاک.
- کاشف الغطاء، احمد بن علی. (۱۴۲۳). سفینه النجاة و مشکاة الهدی و مصباح السعادات. نجف: مؤسسه کاشف الغطاء.
- گرچی، ابوالقاسم. (۱۳۷۹). تاریخ فقه و فقهها. تهران: سمت.
- گلپایگانی، سید محمدرضا. (۱۴۰۵). کتاب الشهادات. قم: بی نا.
- مجلسی اول، محمدتقی. (۱۴۰۶). روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه (چاپ دوم). قم: کوشانپور.
- مجلسی دوم، محمدباقر. (۱۴۰۶). ملاذ الأخبار فی فهم تهذیب الأخبار. قم: کتابخانه عمومی آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- محقق اردبیلی، احمد بن محمد. (۱۴۰۳). مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۴۰۶). قواعد فقه (چاپ دوازدهم). تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- محقق سبزواری، محمدباقر. (۱۴۲۳). کفایة الأحکام. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مصطفوی، سید محمدکاظم. (۱۴۲۱). القواعد: مائة قاعدة فقهية (چاپ چهارم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مظفر، محمدرضا. (۱۳۸۷). اصول الفقه (چاپ پنجم). قم: بوستان کتاب.
- منتظری، حسینعلی. (بی تا). رساله استفتاءات. قم: بی نا.
- موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم. (۱۴۲۷). فقه الحدود و التعزیرات (چاپ دوم). قم: مؤسسه النشر لجامعة المفید.
- مؤمن، محمد. (۱۴۲۲). مبانی تحریر الوسيلة: کتاب الحدود. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام (چاپ هفتم). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- نراقی، احمد. (۱۴۲۵). الحاشیة علی الروضة البهیة. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود. (۱۳۸۲). فرهنگ فقه مطابق با مذهب اهل بیت. قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت.
- هندی، محمد بن حسن (فاضل هندی). (۱۴۱۶). کشف اللثام و الإیهام عن قواعد الأحکام. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

References

The Holy Qur'an.

- Āmidī, 'Abd al-Vāhid ibn Muḥammad. (1366 SH [1987/1988 CE]). *Taṣnīf-i Ghurar al-hikam va durar al-kalim*. Qom: Daftār-i Tablīghāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Ibn Ḥamzah, Muḥammad ibn 'Alī. (1408 AH [1987/1988 CE]). *Al-Wasīlah ilā nāyl al-faḍīlah*. Qom: Kitābkhānah-'i Āyat Allāh al-'Uzmā Mar'ashī Najafī. (in Arabic)
- Imāmī, Sayyid Ḥasan. (n.d.). *Huqūq-i madanī* [Civil law]. Tehran: Intishārāt-i Islāmīyyah. (in Persian)
- Bujnūrdī, Sayyid Muḥammad. (1401 SH [2022/2023 CE]). *Qavā'id-i fiqhīyyah* [Jurisprudential maxims] (3rd ed.). Tehran: 'Urūj. (in Persian)
- Baḥrānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (n.d.). *Al-Anwār al-lawāmī' fī sharḥ Maṣāṭīḥ al-sharā'ī'*. Qom: Majma' al-Buḥūth al-'Ilmiyyah. (in Arabic)
- Tarḥīnī, Muḥammad Ḥusayn. (1427 AH [2006/2007 CE]). *Al-Zubdah al-fiqhīyyah fī sharḥ al-Lum'ah al-Dimashqīyyah*. Qom: Dār al-Fiqh lil-Ṭibā'ah wa-al-Nashr. (in Arabic)
- Jazīrī, 'Abd al-Raḥmān, et al. (1419 AH [1998/1999 CE]). *Al-Fiqh 'alā al-madhāhib al-arba'ah wa-madhhab Ahl al-Bayt waḥdan li-madhhab Ahl al-Bayt*. Beirut: Dār al-Thaqalayn. (in Arabic)
- Ḥājī Dih-Ābādī, Aḥmad. (1389 SH [2010/2011 CE]). *Qavā'id-i fiqh-i jazā'ī* [Maxims of criminal jurisprudence] (2nd ed.). Qom: Pizhūhishgāh-i Ḥawzah va Dānīshgāh. (in Persian)

- Ḥillī, Ḥasan ibn Yūsuf. (1420 AH [1999/2000 CE]). *Tahrīr al-aḥkām al-sharʿiyyah ʿalā madhhab al-Imāmiyyah*. Qom: Muʿassasah-ʾi Imām Šādiq (ʿa). (in Arabic)
- Ḥillī Suyūrī, Miqdād ibn ʿAbd Allāh. (1404 AH [1983/1984 CE]). *Al-Tanqīḥ al-rāʾi ʿli-mukhtaṣar al-Sharāʾiʿ*. Qom: Kitābkhānah-ʾi Āyat Allāh al-ʿUzmā Marʿashī Najafī. (in Arabic)
- Khurāsānī, Muḥammad Kāzim. (1409 AH [1988/1989 CE]). *Kifāyat al-uṣūl*. Qom: Muʿassasat Āl al-Bayt. (in Arabic)
- Khumaynī, Sayyid Rūḥ Allāh. (n.d.). *Tahrīr al-wasīlah*. Tehran: Muʿassasah-ʾi Tanzīm va Nashr-i Āthār-i Imām Khumaynī. (in Arabic)
- Khvānsārī, Sayyid Aḥmad. (1405 AH [1984/1985 CE]). *Jāmiʿ al-madārik fī sharḥ Mukhtaṣar al-nāfiʿ* (2nd ed.). Qom: Ismāʿiliyān. (in Arabic)
- Subḥānī, Jaʿfar. (1415 AH [1994/1995 CE]). *Al-Rasāʾil al-arbaʿ*. Qom: Muʿassasah-ʾi Imām Šādiq (ʿa). (in Arabic)
- Subḥānī, Jaʿfar. (1418 AH [1997/1998 CE]). *Niẓām al-qaḍāʾ wa-al-shahādah fī al-sharʿ al-Islāmiyyah al-gharrāʾ*. Qom: Muʿassasah-ʾi Imām Šādiq (ʿa). (in Arabic)
- Sabzavārī, Sayyid ʿAbd al-Aʿlā. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Muhadhdhab al-aḥkām* (4th ed.). Qom: Al-Manār. (in Arabic)
- Sabzavārī, Muḥammad Bāqir. (1423 AH [2002/2003 CE]). *Kifāyat al-aḥkām*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Shahīd-i Avval, Muḥammad ibn Makkī. (1410 AH [1989/1990 CE]). *Al-Lumʿah al-Dimashqiyyah fī fiqh al-Imāmiyyah*. Beirut: Dār al-Turāth wa-al-Dār al-Islāmiyyah. (in Arabic)
- Shahīd-i Avval, Muḥammad ibn Makkī. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Ghāyat al-murād fī sharḥ Nukat al-Irshād*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Shahīd-i Thānī, Zayn al-Dīn ibn ʿAlī. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Masālik al-aḥkām ilā tanqīḥ Sharāʾiʿ al-Islām*. Qom: Muʿassasat al-Maʿarif al-Islāmiyyah. (in Arabic)
- Šadūq, Muḥammad ibn ʿAlī. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Man lā yaḥḍuruḥu al-faqīh* (2nd ed.). Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Ṭabātabāʾī, Sayyid ʿAlī. (1418 AH [1997/1998 CE]). *Riṭyāq al-masāʾil fī taḥqīq al-aḥkām bi-al-dalāʾil*. Qom: Muʿassasat Āl al-Bayt. (in Arabic)
- Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1387 SH [2008/2009 CE]). *Al-Mabsūt fī fiqh al-Imāmiyyah* (3rd ed.). Tehran: Murtaḍawī. (in Arabic)
- Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1407a AH [1986/1987 CE]). *Al-Khilāf*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1407b AH [1986/1987 CE]). *Tahdhīb al-aḥkām* (4th ed.). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. (in Arabic)
- ʿAbd al-Raḥmān, Maḥmūd. (n.d.). *Muʿjam al-muṣṭalaḥāt wa-al-alfāz al-fiqhiyyah*. n.p. (in Arabic)
- ʿAlavī, Sayyid Jaʿfar, & Ghulām-Ḥaydar Riḍvānī. (1398 SH [2019/2020 CE]). Barrasī-yi naẓariyyah-ʾi mashhūr dar shahādāt bar shahādāt [An examination of the prominent theory on testimony upon testimony]. *Āmūzah-hā-yi Fiqh-i Madanī*, 11(20). (in Persian)
- Fāḍil Lankarānī, Muḥammad. (1420 AH [1999/2000 CE]). *Tafṣīl al-sharʿiyyah fī sharḥ Tahrīr al-wasīlah: Al-Qaḍāʾ wa-al-shahādāt*. Qom: Markaz-i Fiqhī-yi Aʿimmah-ʾi Āthār (ʿa). (in Arabic)
- Farahzādī, ʿAlī-Akbar, et al. (1400 SH [2021/2022 CE]). Imkān-sanjī-yi isbāt-i qadhf az gudhar-gāh-i shahādāt-i thānavī: Niḡāhī bih niẓām-i ḥuquqī-yi Irān, fiqh-i Shīʿah

- va Ahl-i Sunnat [Feasibility of proving qadhf through secondary testimony: A review of the Iranian legal system, Shia and Sunni jurisprudence]. *Muṭāla'āt-i Huqūqī*, 13(1). (in Persian)
- Faḍl Allāh, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1426 AH [2005/2006 CE]). *Al-Bulūgh*. Beirut: Dār al-Malāk. (in Arabic)
- Kāshif al-Ghiṭā', Aḥmad ibn 'Alī. (1423 AH [2002/2003 CE]). *Safīnat al-naḡāt wa-mishkāt al-hudā wa-miṣbāḥ al-sa'ādāt*. Najaf: Mu'assasat Kāshif al-Ghiṭā'. (in Arabic)
- Gurjī, Abū al-Qāsim. (1379 SH [2000/2001 CE]). *Tārīkh-i fiqh va fuqahā* [History of jurisprudence and jurists]. Tehran: SAMT. (in Persian)
- Gulpāyigānī, Sayyid Muḥammad Riḍā. (1405 AH [1984/1985 CE]). *Kitāb al-shahādāt*. Qom: n.p. (in Arabic)
- Majlisī-yi Avval, Muḥammad Taqī. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Rawḍat al-muttaqīn fī sharḥ Man lā yaḥḍuruḥu al-faqīh* (2nd ed.). Qom: Kūshānpūr. (in Arabic)
- Majlisī-yi Duvvum, Muḥammad Bāqir. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Malādh al-akhḡār fī fahm Tahdhīb al-akhbār*. Qom: Kitābkānah-'i 'Umūmī-yi Āyat Allāh al-'Uzmā Mar'ashī Najafī. (in Arabic)
- Muḥaqqiq al-Ardabīlī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1403 AH [1982/1983 CE]). *Majma' al-fā'idah wa-al-burhān fī sharḥ Irshād al-adhhān*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Muḥaqqiq Dāmād, Sayyid Muṣṭafā. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Qawā'id-i fiqh* [Jurisprudential maxims] (12th ed.). Tehran: Markaz-i Nashr-i 'Ulūm-i Islāmī. (in Persian)
- Muḥaqqiq Sabzavārī, Muḥammad Bāqir. (1423 AH [2002/2003 CE]). *Kifāyat al-aḥkām*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Muṣṭafawī, Sayyid Muḥammad Kāzim. (1421 AH [2000/2001 CE]). *Al-Qawā'id: Mi'at qā'idah fiḡhiyyah* (4th ed.). Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Muẓaffar, Muḥammad Riḍā. (1387 SH [2008/2009 CE]). *Uṣūl al-fiqh* (5th ed.). Qom: Būstān-i Kitāb. (in Arabic)
- Muntazirī, Ḥusayn-'Alī. (n.d.). *Risālah-'i istiḡā'āt* [Treatise of legal inquiries]. Qom: n.p. (in Persian)
- Mūsawī Ardabīlī, Sayyid 'Abd al-Karīm. (1427 AH [2006/2007 CE]). *Fiqh al-hudūd wa-al-ta'zīrāt* (2nd ed.). Qom: Mu'assasat al-Nashr li-Jāmi'at al-Mufīd. (in Arabic)
- Mu'min, Muḥammad. (1422 AH [2001/2002 CE]). *Mabānī Tahḡīr al-wasīlah: Kitāb al-hudūd*. Tehran: Mu'assasah-'i Tanzīm va Nashr-i Āthār-i Imām Khumaynī. (in Arabic)
- Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1404 AH [1983/1984 CE]). *Jawāhir al-kalām fī sharḥ Sharā'i' al-Islām* (7th ed.). Beirut: Dār Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. (in Arabic)
- Narāqī, Aḥmad. (1425 AH [2004/2005 CE]). *Al-Ḥāshiyah 'alā al-Rawḍah al-bahīyyah*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)
- Hāshimī Shāhrūdī, Sayyid Maḥmūd. (1382 SH [2003/2004 CE]). *Farhang-i fiqh muṭābiq bā madhhab-i Ahl-i Bayt* [Dictionary of jurisprudence according to the Ahl al-Bayt school]. Qom: Mu'assasah-'i Dā'irat al-Ma'ārif-i Fiqh-i Islāmī bar Madhhab-i Ahl-i Bayt. (in Persian)
- Hindī, Muḥammad ibn al-Ḥasan (Fāḍil al-Hindī). (1416 AH [1995/1996 CE]). *Kashf al-lithām wa-al-ibhām 'an Qawā'id al-aḥkām*. Qom: Daftār-i Intishārāt-i Islāmī. (in Arabic)